

حال و هوای جنگ در آثار نقاشی

گزارش ایرج اسکندری از تجربه‌های خویش

گزارش: فرزانه السادات دهقان

پریچهر صابونچی

هنر انقلاب، دفاع مقدس و مفاهیم پیوسته با آن در طول سه دهه اخیر بخش مهمی از هنر معاصر ایران را به خود اختصاص داده است. ایرج اسکندری، نقاش و عضو هیئت علمی دانشگاه هنر تهران، از جمله هنرمندان پرکار این برهه از هنر کشور است؛ آثارش با تجربه‌ای زیستی در زمان جنگ توأمان بوده، مجموعه‌ای از رویکردهای واقع‌گرایانه، نشانه‌شناسانه و معناشناسانه را بازتاب می‌دهد. ایرج اسکندری در همایش یک‌روزه جنگ و منظر در تاریخ ۲۷ اردیبهشت‌ماه ۱۳۹۵، به تشریح آثار و دستاوردهایش در طول سه دهه فعالیت در هنر انقلاب و دفاع مقدس پرداخت. آنچه در ادامه می‌خوانید مختصری از این سخنرانی و درواقع مونوگرافی هنرمند از سه دهه فعالیت هنری‌اش است.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
رتال جامع علوم انسانی

انقلاب و آغاز حرکت

آن دوران تحت تأثیر آثار هنری کلاسیک انقلاب‌های فرانسه، اسپانیا، مکزیک و ... آثاری کلاسیک با گرده برداری از آثار هنرمندان غربی اما با موضوع انقلاب اسلامی ایران خلق کرد (تصاویر ۱ و ۲).

با آغاز جریان‌های انقلاب و پیروزی انقلاب اسلامی ایرج اسکندری تحصیلات خود در دانشکده بوزار پاریس را رها کرد و به ایران آمد. در این زمان وی مانند بسیاری دیگر از هنرمندان

تصویر ۱: نقاشی با عنوان کوراوغلو، نمادی از حرکت‌های مردمی شکل دهنده به انقلاب. مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

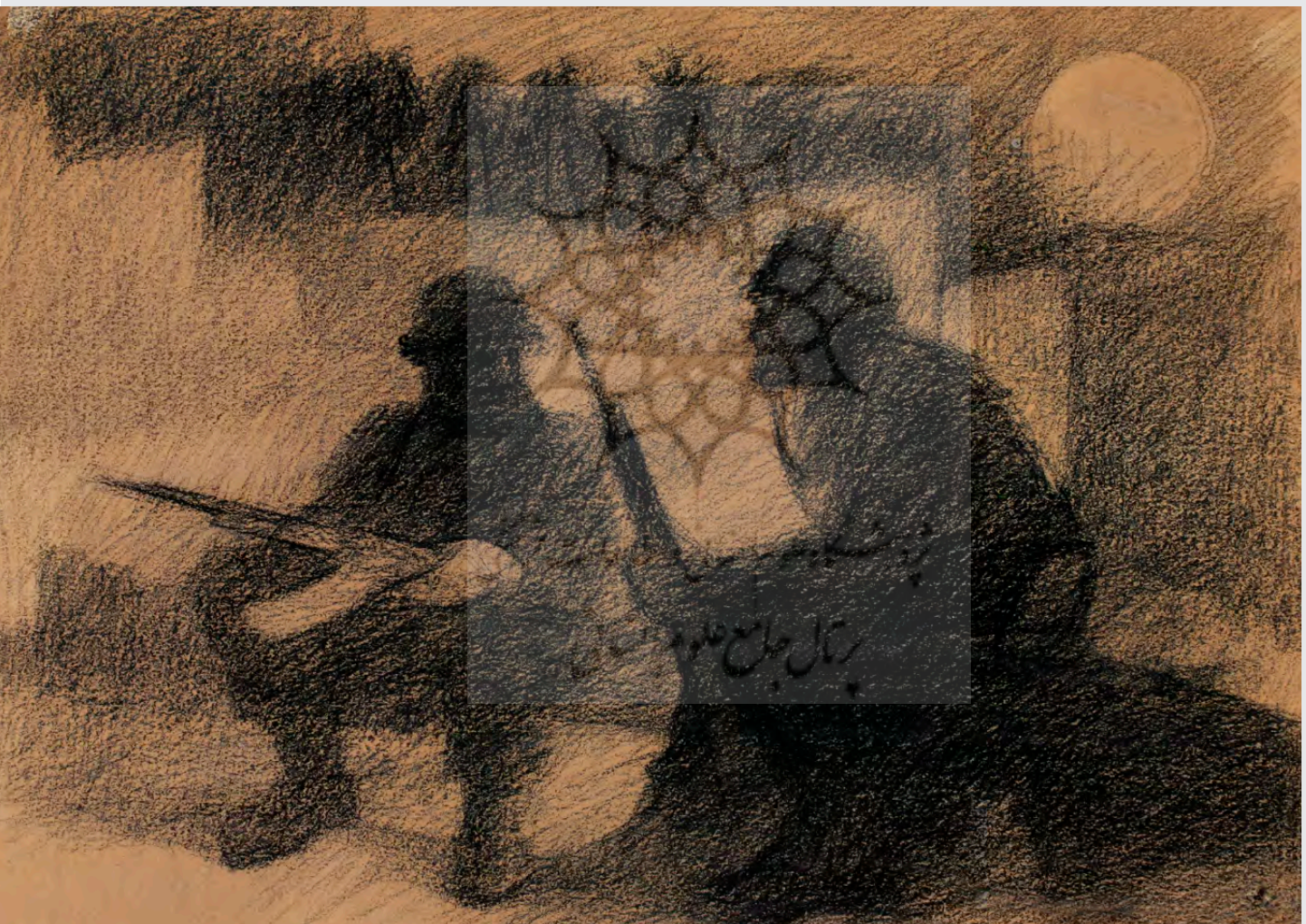
تصویر ۲: نقاشی با موضوع ۱۷ شهریور. مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

جنگ و خلق آثار مفهومی

در سال‌های ۱۳۶۲-۱۳۶۴ هم‌زمان با جنگ ایران و عراق ایرج اسکندری به خلق آثاری در هنر انقلاب و جنگ پرداخت که در واقع نخستین تلاش‌های مستقل و تجربه‌گرا این هنرمند در این حوزه به شمار می‌رود. بیشتر آثار این مجموعه با تکنیک زغال و قلم‌سیاه کار شده است. مجموعه آثار به نمایش درآمده در این بخش از مجموعه شخصی نقاش است که تا به حال در معرض نمایش نیامده است. در این مجموعه، نمادهای مربوط به بستر مکانی جنگ از جمله خورشید و مجموعه نخل‌ها نقش مهمی را بازی می‌کنند و سربازان به صورت شبح‌وار (سیلوئت)

و بدون جزئیات رخ می‌نمایند. ایرج اسکندری حضور پررنگ خورشید در این مجموعه آثار را به‌عنوان نماد و نشانه‌ای از آینده روشن [که در اذهان و تفکر مردم بوده و به‌نوعی حکایت از امید مردم دارد] معرفی می‌کند (تصویر ۳).

در این مجموعه آثار نقاش در بعضی جاها به سمت بیان مفهومی و استعاره‌ای از وقایع حرکت کرده است. در این گروه از طراحی‌ها معانی و نمادهایی از جنگ حضور دارند [که یا از ذهنیت هنری نقاش سرچشمه گرفته و یا در اذهان و مناظر آن زمان وجود داشته که به شکل نماد درآمده است]؛ مانند تصویر دو رزمنده‌ای که پیکر شهید را حمل می‌نمایند که

تصویر ۳: طراحی ساختارگرا و تصویر دو رزمنده در حال گفتگو. مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

نمادها و نشانه‌هایی نیز همراه است، هنرمند از ترکیب‌بندی و پس‌زمینه اثر در بیان مفاهیم جنگ یاری گرفته است. در این مجموعه روایاتی از ویرانی، آوارگی و غم از دست دادن عزیزان، مانند تصویر ۵ که تصویری از کوچ مردم از مناطق جنگی را به تصویر کشیده شده است. در این اثر نقاش با استفاده از حرکات قلم، ترکیب بنی و پس‌زمینه به دنبال زبان شخصی خود در انتقال مفاهیم جنگ به مخاطب است. در این اثر به‌طور مثال ترکیب‌بندی و حرکات بیانگر اتفاقات جنگ است. در پس‌زمینه دو انفجار نمایش داده شده و بر حرکات و فیگورها تأکید شده است (تصویر ۵).

حرکت آن‌ها به جهت خاصی است. همان‌طور که در تصویر هم دیده می‌شود، پس‌زمینه یک دایره است. این فرم نمادین از خورشید کامل در تمامی طرح‌های این مجموعه مشترک است (تصویر ۴).

به دنبال ترکیب‌بندی‌های ویژه در سال‌های بعد، در مجموعه آثاری با موضوع جنگ و حواشی آن مربوط به سال ۱۳۶۷ ه.ش. هنرمند به ترکیب‌بندی آثار و بهره‌گیری از خطوط شکسته در تکمیل ترکیب‌بندی‌های کلاسیک همت گماشته است. در این مجموعه که بعضاً با

تصویر ۴: طراحی نمادین و معناگرا از دو رزمنده‌ای در حمل پیکر شهید.
مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

در این دوران، نقاش همچنین با بهره‌گیری از ترکیب‌بندی‌های کلاسیک، آثاری نیمه واقع‌گرا از صحنه‌های جنگ با تأکید بر وجوه اعتقادی خلق کرده است. ایرج اسکندری دو اثر از این مجموعه کارها را به نمایش گذاشت. از جمله اثری که دو رزمنده را در حال خواندن نماز را نشان می‌دهد؛ نمازخواندن رزمندگان اشاره به تفکرات رزمندگان دارد، سلاحی که در پس‌زمینه دیده می‌شود نشان از جنگی دارد که در جریان است و در نهایت از طرفی در پس‌زمینه منظر جنگ و نوع درختان، معرف منطقه

در ادامه نقاش با نمایش آثاری چند میزان تأکید بر ترکیب‌بندی در نقاشی‌های این دوره از فعالیتش را نشان می‌دهد، از جمله آثاری از مقاومت و صحنه‌هایی از داخل جنگ در اثری بانام «مقاومت» که در آن ساختار محکم کار بیانگر فضای جنگ است و در پس‌زمینه موشک‌های در حال هجوم به صورت فلش نمایش داده‌شده که بیانگر هیجانات ضمن جنگ است. علاوه بر این در سفیدی پس‌زمینه، زنی پرنده‌ای را در بغل گرفته که حالت نمادین به اثر داده است (تصویر ۶).

تصویر ۶: اثری بانام «مقاومت»؛ بهره‌گیری از ترکیب‌بندی در بیان مفهوم خشن جنگ و حضور امید به صلح.
مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

تصویر ۵: بهره‌گیری از خطوط و ترکیب‌بندی در بیان جنگ و مفاهیم مرتبط با آن. نقاشی نمادین از کوچ و آوارگی.
مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

اسکندری با بهره‌گیری از ابزار متنوع، احساس خود را در مورد آن واقعه خاص بیان می‌کند. از جمله اثری در ارتباط با بمباران شیمیایی؛ در این اثر دو نفر با صورت ماسک‌زده در حال خوردن شراب‌اند که اشاره به حمله شیمیایی عراق به ایران دارد، همچنین تصویر یک کودک کشته‌شده در بالای سر این دو و در مرکز پستانک این کودک نقاشی شده است که مشخصاً به واقعه حمله شیمیایی به حلبچه اشاره می‌کند (تصویر ۸). در جایی دیگر، نقاش متأثر از تخریب‌های خرمشهر

است (تصویر ۷). همچنین اثری که در آن گروهانی قبل از انجام عملیات توسط روحانی موعظه می‌شوند.

توجه به مفاهیم و نمادگرایی

در ادامه، نقاش به نمایش مجموعه‌ای از آثار پرداخت که بیشتر به بیان احساسات او از وقایع جنگ و مفاهیم مربوط به آن بابیانی استعاری و نمادگرایانه می‌پردازد؛ وقایعی که در بازه‌های زمانی هنرمند را تحت تأثیر قرار داده و ایرج

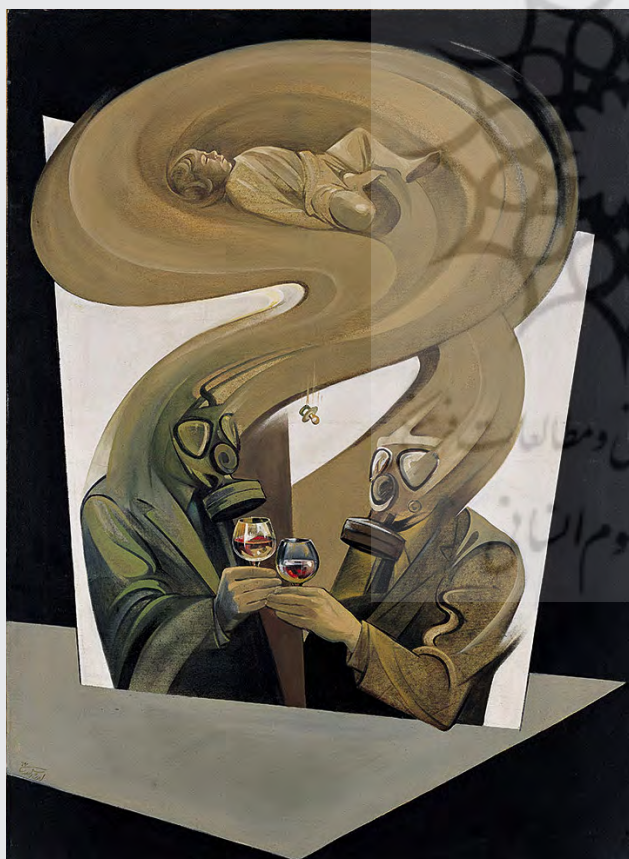
تصویر ۷: صحنه‌ای از دو رزمنده در منطقه جنگی که معرف منطقه و اعتقاد آنان بوده. مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

تصویر ۹: اثری با موضوع خرابی‌های خرمشهر.
مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

تابلویی با عنوان «خرمشهر» با هدف بیان احساس غمناک تخریب‌ها و آوارگی‌های ناشی از جنگ خلق کرده است. در این تابلو، هنرمند از ورای پنجره‌ای نیمه شکسته به شهری غم‌زده می‌نگرد؛ در پس‌زمینه تابلو تصویر پل شکسته خرمشهر و ساختمان‌های تخریب‌شده، خودنمایی می‌کند (تصویر ۹). در برخی از آثار این مجموعه ایرج اسکندری گریزی نیز به وقایع فلسطین و قدس دارد (تصویر ۱۰).

در مجموعه دیگری از آثار، نقش نمادها و نشانه‌ها بسیار قوی است. نمادهایی چون پرنده سفید، ماهی قرمز، کوه دماوند و... در این مجموعه آثار دیده می‌شود. از جمله در تابلویی که در آن رزمنده‌ای با سر بند سبز در پیش‌زمینه به قله دماوند و مسجد و روستایی در دامنه‌اش در پس‌زمینه چشم دوخته است. در اثری دیگر، نقاش با گرتهداری از کارهای پیکاسو با

تصویر ۸: اثری با موضوع حمله‌ی شیمیایی به حلبچه.
مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

تصویر ۱۰: اثری با موضوع وقایع فلسطین.
مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

متنوع منطبق باحال و هوای جنگ و انقلاب به خلق آثاری پرداخته است. از جمله، اثری مربوط به سال ۱۳۶۱ که متشکل از ۱۲ قطعه ۳ در ۱۲ متر بود. در این کار که برگرفته از تصاویر کتابی با موضوع جنگ بود، روایتی از شکل‌گیری و پیروزی انقلاب و همین‌طور وقایع سال‌های اول انقلاب به صورت تصویری بیان شده بود (حرکت مردم، آمدن امام، رأی مردم، تسخیر سفارت آمریکا، طبس، گروگان‌های آمریکایی، پرچم آمریکا، نماز جمعه، سپاه، جهاد، وقایع هفت‌تیر، شهادت شهید رجایی). بعدها اثری برگرفته از این تصویر برای اجرا بر روی دیوار آماده شد که بعدها بدون هماهنگی به صورت نقش

نمایش دو پرنده در قالب دو نیروی خیر و شر به بیان جنگ و پیروزی مظلوم بر ظالم می‌پردازد (تصویر ۱۱).

انقلاب، جنگ و نقاشی دیواری

در بخش دوم ایرج اسکندری به صورت ویژه به بیان مجموعه آثارش در حوزه هنر شهری و نقاشی دیواری با مضامین انقلاب و دفاع مقدس پرداخت.

در مجموعه آثار به نمایش درآمده در حوزه نقاشی‌های دیواری که از سال‌های نخستین انقلاب آغاز شده، هنرمند با بهره‌گیری از تجربیاتش در نقاشی در عرصه ترکیب‌بندی‌های

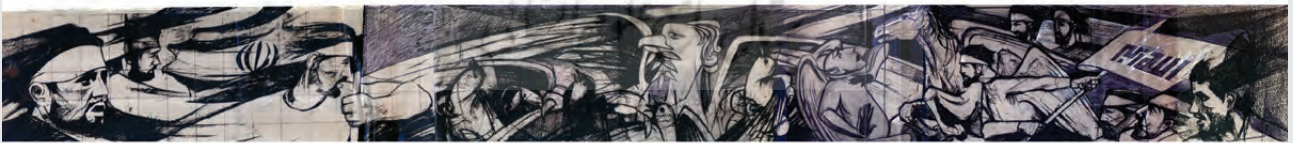
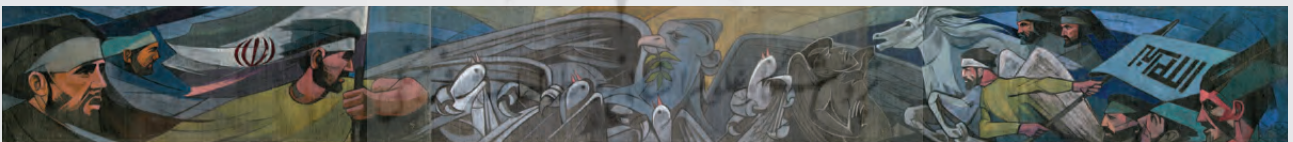
تصویر ۱۱: بیان احساس نقاش از جنگ و تقابل خیر و شر در قالب دو نماد پرنده. مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

اسلام در رهایی مظلوم از دست ظالم است (تصویر ۱۳). از میان آثار دیگر این مجموعه که در مکان های دیگری از شهر اجرا شدند، می توان به اثر اجرا شده در خیابان فلسطین اشاره کرد که با نمادهای عقیدتی و مذهبی مانند تصویر کتاب قرآن و همین طور تصویر کعبه در چنگال یک عقاب، به بیان

برجسته در میان میدان انقلاب اجرا شد (تصویر ۱۲). اثر دیگری مربوط به این دوران، نقاشی دیواری در خیابان انقلاب و ابتدای خیابان صبا بود. در این اثر رزمنده ها با شعار الله اکبر از دو طرف به مرکز کار هجوم می آورند. در مرکز، چند پرنده در سایه یک عقاب فرار گرفته اند که روایتی از تلاش رزمندگان

تصویر ۱۲: اثری برای نقاشی دیواری که در میدان انقلاب به صورت ماکت اجرا شده است. مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

تصویر ۱۳: اثر نقاشی دیواری در خیابان انقلاب؛ نمادی از تقابل ظالم و مظلوم. مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

ریشه‌های عقیدتی مبارزان اسلام می‌پردازد.

تجربیات در آثار حجمی

اسکندری با نمایش مجموعه‌ای از آثار حجمی خود با موضوع جنگ و دفاع مقدس، به سخنرانی خود پایان داد. از جمله آثاری که در سال‌های اول انقلاب در میدان استانداری سنندج اجرا شد و در آن به صورت نمادین با استفاده از بتن در ابعاد شش در هفت متر، چهره مردی را که اشاره به سمت بالا دارد نشان می‌دهد و در طرف دیگر آن صورت زنی است (تصویر ۱۴).

از آخرین آثار استاد در این حوزه، اثری نمادین برای شهدای صنعت نفت است که در ارتفاع ۲۱ متری از سطح زمین اجرا شد. در این کار که بر روی اثری از پیش موجود اضافه شده، اسکندری، قسمتی از کار را با روکش برنزی پرداخت نموده، قفسی برنزی بر روی آن اجرا کرده است که هشت پرده از آن بیرون می‌آیند. بر روی این اثر بتنی با تزئینات برنزی آیاتی از قرآن، گل و مرغ و اشعار مولانا نیز ریخته‌گری شده است (تصویر ۱۵).

تصویر ۱۵: افزودن المان‌های هنری و مفهومی به نماد یادمانی شهدای صنعت نفت. مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.

تصویر ۱۴: المان حجمی با نماد زن و مرد در حال مبارزه. میدان استانداری سنندج. مأخذ: آرشیو شخصی ایرج اسکندری.